

УДК 7.074(477-25)“19”Гансен
ID ORCID 0000-0002-5716-3797

Решетньова Г. О.

Національна академія образотворчого
мистецтва і архітектури

ОСКАР ГАНСЕН: НОВІ БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ

Решетньова Г. О. Оскар Гансен: нові біографічні відомості. Дослідження присвячене одному з видатних колекціонерів кінця XIX — першої половини XX ст. Оскару Герману Гансену. На основі його зібрання було створено Третій державний музей, який із часом було розпорошено та розподілено між різними музеями України, а історія колекціонера від 1920-х рр. так і залишалася невідомою.

У статті автор оприлюднює нові біографічні матеріали стосовно постаті Гансена. Установлено й остаточно підтверджено, хто був справжнім батьком Оскара Германа та що стало причиною відсутності цих фактів в українських архівах. Досліджено та з'ясовано, що колекціонер не загинув у 1920-ті рр., а виїхав із країни. Уперше опубліковано історію Гансена після «зникнення», визначено рік та місце смерті збирача.

З метою створення загального каталогу колекції Гансена, автор, завдяки допомозі музейних співробітників, виокремив та дослідив частину порцелянової спадщини, що зберігається в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, яка була частиною величної колекції Третього державного музею.

Ключові слова: Оскар Гансен, Національний музей українського народного декоративного мистецтва, Третій державний музей, фарфор, приватна колекція.

Решетнева А. А. Оскар Гансен: новые биографические сведения. Исследование посвящено одному из выдающихся коллекционеров конца XIX — первой половины XX в. Оскару Герману Гансену. На основе его собрания был создан Третий государственный музей; со временем собрание было расплывлено и разделено между музеями Украины, а история коллекционера после 1920-х гг. так и оставалась неизвестной. В статье автор обнародует новые биографические материалы относительно личности Гансена. Установлено и окончательно подтверждено, кто был настоящим отцом Оскара Германа и что стало причиной отсутствия этих фактов в украинских архивных материалах. В ходе исследования было выяснено, что коллекционер не погиб в 1920-е гг., а выехал из страны. Впервые опубликована история Гансена после «исчезновения», установлены год и место смерти собирателя.

С целью создания общего каталога коллекции Гансена, автор, благодаря помощи сотрудников музея, выделил и исследовал часть фарфорового наследия, которое хранится в Национальном музее украинского народного декоративного искусства, — бывшего частью величественной коллекции Третьего государственного музея.

Ключевые слова: Оскар Гансен, Национальный музей украинского народного декоративного искусства, Третий государственный музей, фарфор, частная коллекция.

Reshetnova H. Oskar Hansen: New Biographical Details. Problem statement. Most museum collections are based on works from private collections. However, the personalities of collectors themselves are hardly ever mentioned, and the origin of works are absent from the exposition cards in the majority of museums. Whereas such elimination of individuality was understandable during the Soviet period when many private collections were nationalized, in the 21st century when collecting history centers are set up in the developed countries, Ukrainian museums still do not do justice to art collectors.

One of such unjustly forgotten collectors was Oskar Hansen, who was not simply fond of collecting works of art — his collection served as the basis for the Third State Museum! Later, the works were distributed among different Ukrainian museums, and Hansen's history after the 1920s remained obscure. Almost a hundred years after the collector's "disappearance", we suggest his biography and collection in general should be thoroughly tracked.

The aim of this study is to publish new biographical details of Oskar Herman Hansen which the author has spent a lot of time researching; to provide unique, reliable information that has not been previously available to the art science community; to present part of china-ware from the National Museum of Ukrainian Folk Decorative Art that has been of the majestic collection of the Third State Museum.

The methodology of researching data about the personality of O. Hansen consisted in the abstraction and systemic analysis of the available archive sources and scientific articles dedicated to the collector's biography. Using the simulation method, several hypotheses have been put forward concerning the ways of the protagonist's "disappearance" — several theories were proposed and elaborated. The historical and cultural method was applied to understand the general historical picture of the first quarter of the 20th century; the information method contributed to the rapid and efficient acquisition of facts and data from various sources. At the final stage, empirical methods such as interviews, surveys, etc. were used.

In the process of working with the porcelain from Hansen's collection kept in the National Museum of Ukrainian Folk Decorative Art (NMUFDA), the art analysis method was used. Items were classified and quantified — porcelain was arranged and categorized according to the place of manufacture.

As a result of the present study, it was established and confirmed that Oskar Herman Hansen's biological father was famous Norwegian millionaire Herman Hansen nicknamed "Orange", who moved to Saint Petersburg in the 1870s. Herman Hansen met Oskar's

Рецензент статті: Міляєва Л. С., доктор мистецтвознавства, професор, дійсний член Національної академії мистецтв України

mother Helena Wittersheim (previous Ukrainian studies mistakenly referred to Witterleim) in Warsaw, she was a Polish officer's daughter. This well-established fact explains why O. Hansen chiefly paid attention to Polish art – not only his step-father, but also his mother were connected to Poland.

The author also establishes the reason why Oskar's biological father's name is absent from Ukrainian archive sources. Due to the big age disparity between Helena and Herman, their relationship was not officially registered. After an episode of infidelity, the civil family broke up, and the children were separated: Karl remained with the father, and Oskar with the mother.

The most valuable contribution of this study is the rediscovery of Oskar Herman's biography after his "disappearance" from Kyiv in the early 20th century. Thanks to Norwegian scholars, the author found O. Hansen's granddaughter, and, based on her memoirs, the date and place of the famous collector's death were published for the first time in Ukraine.

The article raises the question that no catalogue with Hansen's works has been created almost a hundred year after the foundation of the Third State Museum. Enquires have been sent to museums to trace and retrieve the works from the museum by joint efforts. The National Museum of Ukrainian Folk Decorative Art was among the first to agree; it reviewed and made an inventory of the chinaware that came from the Third State Museum by the place of manufacture.

Conclusions. In the article, the author has drawn a conventional genealogical line from Oskar Harman Hansen's father to his granddaughter, thus filling the gaps in the biographical data about the collector. As a result of this study, the life journey of the Third State Museum founder after the 1920s was traced. This information as well as the date and place of the collector's death are published in this article for the first time.

With the help of museum staff, the author has outlined and categorized the chinaware from NMUPFA owned by O. Hansen by the factory of manufacture. It will be described and investigated in further studies.

It is hoped to structure and create a scientific catalogue of Oskar Herman Hansen's complete collection including items from all Ukrainian museums.

Keywords: Oskar Hansen, National Museum of Ukrainian Folk Decorative Art, Third State Museum, porcelain, private collection.

Постановка проблеми. В основу більшості музейних збірок покладено твори з приватних колекцій. То чому ж музей майже ніколи не розглядається як експонування «особистостей»? Адже кожна колекція — це відображення особи, яка за нею стоїть, яка її збрала. І якщо в радянський період, за часів націоналізації багатьох приватних збірок, таке нівелювання індивідуума було зрозумілим, то в XXI столітті, коли у розвинутих країнах створюються центри з дослідження історії колекціонування, українські музеї майже не звертають уваги на збирачів творів мистецтва.

Уже неодноразово ми закликали вказувати на експозиційних картках шляхи надходження

виробів, не кажучи про конференції та пам'ятні дати для вшанування людей, які віддали свої надбання для загального споглядання. Лише одиниці з державних установ дотримуються наукової етики та згадують і вшановують своїх попередників.

Одним із таких несправедливо забутих збирачів був Оскар Гансен, який не просто захоплювався збиранням творів мистецтва — на основі його колекції було створено Третій державний музей. З часом вироби було розподілено між різними музеями України, а історія Гансена від 1920-х рр. так і залишалася невідомою. Майже через сто років після «зникнення» колекціонера ми пропонуємо ґрунтовно дослідити його біографію та колекцію загалом.

Мета статті. Оприлюднити нові біографічні матеріали стосовно постаті Оскара Германа Гансена, пошукам яких автор присвятив певну кількість часу. Подати унікальні достовірні відомості, які раніше не було у повній мірі досліджено мистецтвознавчою наукою. Представити частину порцелянових виробів із Національного музею українського народного декоративного мистецтва, які були частиною величної колекції Третього державного музею.

Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Статтю виконано згідно з планом науково-дослідницьких робіт кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій можна умовно розподілити на дослідження біографії Оскара Гансена та окремо — його колекції, адже змістовної, повноцінної праці стосовно всієї збірки колекціонера виконано так і не було. Одним із перших дослідників, окрім Оскара Германа, який зробив значний внесок у вивчення своєї колекції, був Никанор Онацький. Це не дивно, адже саме у його віданні в Сумах опинилася, напевно, найбільша частина колекції, на основі якої й було створено Сумський художній музей [2, с. 17]. Зберігся лист 1925 р. до Ф. Ернста, де Н. Онацький подає відомості про Сумський музей, завідувачем якого на той час працював. Отож, зі слів Онацького: «Організація Сумського музею почалась в 1920 році... В число експонатів Сумського музею увійшла, перш за все, велика збірка Оскара Гансена, що переховувалась в Сумах, потім де-яка кількість музейних речей І. П. Прянішнікова з мастку Куянівка, невеличка колекція Глінки. Окрім того до музею було взято все більш-менш цінне з різних комор державних установ і громадських організацій, а також передано де-яку кількість речей з Сумського "Дворца Труда", які були зібрані Безсоновим на початку 1920 року.

Зараз Сумський музей має коло дев'яти тисяч ріжних експонатів... Експонати ці розподіляються приблизно так: Малярство 1463, різбарство 29, порцеляна 3533... Книжки на 16 мовах... Тут можна простежити історію книжки з кінця XV століття до 1925 року без перерви»¹ [3, арк. 2–5].

Після загибелі Н. Онацького та тимчасової перерви у дослідженнях, частину колекції Гансена, що зберігалася у Сумах, почала поступово описувати Л. Федевич [21; 22; 23].

Дослідженню ж біографії та київської колекції Гансена присвятили свої статті, зокрема, й місцеві історики та працівники музеїв [1; 4; 8; 10; 18]. А. Ілінг, у віданні якої також зберігається частина речей із колекції, на науково-практичній конференції 2001 р. вперше назвала повне ім'я колекціонера, опублікувала біографічні відомості про нього [12, с. 29] та написала статтю українською та російською мовами до кількох українських видань. Звісно, з плином часу з'ясувалися нові подробиці, які корегують або спростовують деякі твердження, проте будь-який внесок у спільну справу є цінним для науки [11; 14].

Максимально повну статтю, у якій порушувалися питання щодо біографічних матеріалів Оскара Германовича (до 1920-х рр.), уклали, використовуючи роботи попередників та архівні джерела, О. Друг та Л. Федевич [9].

Ми ж у свою чергу викладемо коротку біографію та внесемо нові унікальні біографічні відомості, які довелося віднайти під час даного дослідження. Цим заповнимо лакуни в біографії колекціонера. Велика вдячність висловлюється норвезькому досліднику Герману Бертельсену, книга якого відповіла на багато питань [29], та нащадкам Оскара Гансена, з якими мали нагоду спілкуватися.

Виклад основного матеріалу дослідження. Народився О. Г. Гансен 18 лютого (2 березня за новим стилем, як зазначено у свідоцтві про громадянство) 1881 р. у Петербурзі. У Державному архіві м. Києва зберігається документ, у якому міститься інформація з Євангелістсько-лютеранської шведської церкви Св. Катерини у Санкт-Петербурзі про те, що 14 квітня «пастором Гофрель вдова охрещено: Оскар Герман незаконнонароджений. Батьки: мати Олена Віттерсгейм»² [6, арк. 6]. Жодної інформації про батька хлопчика у свідоцтві немає. Проте є імена хрещених батьків: Вільгельм Фредор / Фредер (?) Келель / Кігель (?), академік, та пані Амалія Олена Шмідт, яка, за непідтвердженими даними, емігрувала до Німеччини. Ці дані вважаємо за необ-

хідне оприлюднити, адже цілком імовірно, що в російських архівах зберігається інформація про цих осіб, можливо — листування, в якому може згадуватися їх хрещений син.

Що ж до батька хлопчика, то А. Ілінг назвала батька — Герман Гансович, який мав будинок у Петрограді на Невському проспекті [11, с. 28–29]. Зовсім нещодавно, як нам стало відомо, у відповідності з розпорядженням Комітету з державного контролю, використання та охорони пам'яток історії та культури — структурного підрозділу Правління Санкт-Петербурга від 03. 07. 2017 р. — саме цей будинок, який уже має офіційну назву — «Будинок Г. І. Гансена» (вул. Мала Конюшенна, буд. 16/26), включено до єдиного державного реєстру як об'єкт культурної спадщини регіонального значення [7].

За наведеними даними, будинок з'явився на розі Невського проспекту та Малої Конюшенної вулиці у 1776–1777 роках. У власність до Гансена ділянка перейшла 1870 року від генерального консула Швейцарії — Л. Ф. Луб'є. Сам же Герман Гансович (Іванович) Гансен був норвезьким підданим, що пояснює, чому брат Оскара Гансена 1919 року проживав у Норвегії [27, арк. 109]. Ця інформація спростовує припущення О. Ковалевської, що батько Оскара Германа був поляком [15, с. 34].

Цікаво, що у північних регіонах Європи прізвище Гансен досить популярне, так, 1908 року Карлом Гансеном (таке саме ім'я брата згадують А. Ілінг, О. Друг та Л. Федевич) було засновано меблеву компанію, яка відома на весь світ та нині існує під назвою Carl Hansen & Son. Багато людей із прізвищем Гансен емігрували з Норвегії до Америки (такі відомості віднайдено в американських архівах), тому пошук генеалогії Гансена у рамках дослідження нами здійснено ще й у цьому напрямку.

Відправивши запити до галузевих державних архівів СБУ та МВС України і дізнавшись про відсутність там жодної інформації про Оскара Германа, ми паралельно почали розробляти польські шляхи у пошуках нових матеріалів про Гансена, адже відомо, що він мав рахунки саме у петербурзькому та польському банках. Крім того, Оскар Герман мав значну колекцію полоністики (живопис, порцеляна, зброя, медалі, ордени тощо), фінансував польську друкарню у Києві (Хрещатик, 38) [12, с. 30; 14, с. 82] та влаштовував виставки творів мистецтва, присвячені допомозі бідним сім'ям поляків, які постраждали під час війни [31].

Таким чином, було віднайдено інформацію, що у Польщі працював відомий архітектор і теоретик Оскар Миколай Гансен (1922–2005) [30, с. 274] — син росіянки та норвежця, онук норвезького мільйонера Германа Гансена, який

¹ Усі цитати публікуються зі збереженням авторського правопису та стилю.

² Для фонетичної цілісності тексту автором було зроблено переклад усіх іношомовних цитат та документів українською мовою.

Іл. 1. Герман Гансен

Іл. 2. Фасад будинку Гансена з боку Невського проспекту, 1912 р.

мав прізвисько «Апельсин». Такий збіг обставин видався цікавим, і дослідження було спрямовано на пошуки інформації про діда поляка. Відомості про нього зберігаються у вільному доступі мережі Інтернет. Проте повноцінне наукове дослідження про життя цієї людини було зроблено та опубліковано Германом Бертельсеном [29]. Нам пощастило спілкуватися з автором і зробити перший переклад його норвезького видання українською та російською мовами, що є унікальним матеріалом до біографії Оскара Германа Гансена.

Герман Гансен, відомий як «Апельсин Герман» (11.12.1819 – 30.11.1892 р.), — один із перших норвезьких артистів, який народився у Християнії у збіднілій родині. З 12-ти років Герман почав важко працювати: спочатку він зайнявся рибальством, а потім продажем рідкісних на той час апельсинів, за що й отримав прізвисько «Апельсин». Після довгих шляхів пошуку та спроб норвежець потрапив на Урал (працював із цирковими тваринами). Історія його бурхливого життя висвітлена у книзі Бертельсена, тому ми зазначимо лише, що саме на Уралі, після невдалого циркового турне, Г. Гансен почав займатися добуванням алмазів та продажем дорогоцінного каміння (потім додалися шовкові вироби, килими тощо). На початку 1870-х рр. Герман-«Апельсин» у зрілому віці та з солідним капіталом переїжджає з Тифліса до Санкт-Петербурга (Іл. 1). Місто здавалося йому прозахідним та сучасним, крім того — портовим, що сприяло його торгівлі. Після переїзду Гансен купує майно — і виникає та будівля вздовж Невського проспекту, про яку йшлося вище (Іл. 2). Це був величезний, один із найкрасивіших на ті часи, п'ятиповерховий будинок із видом на Казанський собор (загальна забудова міста була пере-

важно триповерховими будинками). Власник, за згадками сучасників, займав у будинку лише одну три-чотирикімнатну дуже скромну квартиру в одному із флігелів «палацу» [29, с. 91], інші здавав в оренду. На першому поверсі працювала ювелірна крамниця Гансена та його партнера, де продавалися діаманти (клієнтами була навіть імператорська родина: Олександр II, Марія Федорівна, Великі князі Костянтин Миколайович та Михайло Михайлович та ін.). Крім згаданого будинку, у власності колишнього циркового актора згодом з'явилися й інші будівлі.

Для дослідження дуже цікавою є наступна інформація, яку дізнаємося від Г. Бертельсена. Після досить аскетичного життя Гансен раптово переїздить у розкішні апартаменти свого володіння, це пов'язано з появою жінки. 1876 року Герман Гансен, здійснюючи відрядження до Варшави, знайомиться з донькою свого приятеля — польського офіцера, Хеленою Віттерсгейм (українські науковці помилково публікували прізвище Віттерлейм). Норвезький мільйонер закохується та пропонує білявій красуні супроводжувати його до Санкт-Петербурга [29, с. 92–93]. Жінка погоджується, але, враховуючи різницю у віці (Герману — 55, Хелені — 17), стосунки офіційно не оформлюються. 1877 року у пари народжується син Карл Герман (в основному буде використовувати ім'я Герман, в одному з документів рік народження — 1876 (!)), через три роки — Оскар Герман (Іл. 3). Тут виникає питання, адже Г. Бертельсен стверджує, що рік народження Оскара — 1880 [29, с. 93]. А. Ілінг у матеріалах однієї з конференцій наводить дату 1879 р. [14, с. 81], що могло бути, якби рахувати три роки після народження першого сина і брата за відлік 1876 р. Проте в

Лл. 3. Хелена Віттерсгейм з синами Карлом Германом та Оскаром Германом

Лл. 4. Карл Герман та Оскар Герман

Лл. 5. Мартіна Гансен

українських архівах і родинних архівах Гансена, які нам демонстрували нащадки, дата народження — 1881 р. Це питання залишаємо відкритим (схиляємося до 1881 р.), але думки О. Друг і Л. Федевич, стосовно того, що батьком колекціонера міг бути пастор лютеранської церкви св. Анни — Герман Федорович Гансен [9, с. 54] — скореговано. Таємницю про справжнього батька О. Гансена вважаємо повністю розкритою.

Тепер слід пояснити, чому розвідки наших попередників стосовно батьківства не увінчувалися успіхом. Справа в тому, що Герман Гансен обожнював свою родину, проте молода Хелена часто сумувала через тривалі відрядження чоловіка. Довідавшись про зраду, Гансен виставив Хелену за двері будинку і тільки зважив на материнські почуття — віддав їй одного з синів (іл. 4). Таким чином, первісток Гансена, Карл Герман, залишився з батьком, Оскар — з матір'ю. Хелена найближчим часом, як нам уже відомо, одружилася з етнічним поляком та патріотом Іоакимом Адольфовичем Сумовським. Це ще одне пояснення тому, з якої причини Оскар захоплювався полоністикою: мати й вітчим є поляками. За даними Бертельсена, окрім цукрових плантацій, Сумовський володів музеєм порцеляни в Києві [29, с. 94]. Цей факт ще доведеться встановити, адже жодних матеріалів про такий музей у нашій науковій діяльності ще не зустрічалося.

В останні роки свого життя Герман Гансен втратив зв'язок з Оскаром, Карл же навчався в Казані, потім подорожував до Німеччини, Фінляндії, Польщі. Урешті-решт отримав польське громадянство. Відомий польський архітектор, що

з вивчення його біографії ми починали пошуки, Оскар Миколай Герман — його син та, відповідно, племінник Оскара Германа. Він установив у Варшаві меморіальну плиту на честь свого діда Германа-«Апельсина». Про інших нащадків з боку Карла Германа можна написати окреме дослідження. Та повертаючись до родоначальника — Германа Гансена, варто зазначити, що після загострення захворювання нирок, 18 (30 — за новим стилем) жовтня 1892 р., у віці 71 року він помирає. Місце поховання досі остаточно не з'ясовано. Висунуто два припущення: Митрофанівське кладовище (1927 року було зачинено) або Смоленське лютеранське кладовище, адже саме воно до 1919 р. було у віданні лютеранської церкви Св. Катерини (пастор якої, як зазначено вище, хрестив сина Гансена).

За заповітом, який було укладено Г. Гансеном 1885 року, його спадок було розподілено між двома синами, Хеленою та власною сестрою Мартіною, яка була його вірним супутником до кінця життя (іл. 5). Таким чином, Оскар та Карл успадкували близько 2,5 млн крон та будинок на Невському проспекті [29, с. 97]. Це відразу дає відповідь на питання, звідки у молодого Оскара було стільки коштів на укладання своєї колекції. Що ж стосується Мартіни Гансен, вона успадкувала інший будинок у Санкт-Петербурзі. Сестра Германа (важко хворіла та померла за кілька місяців після брата) була глибоко релігійною людиною і не мала власної родини. Після того, як вона дізналася про заповіт Германа, аби не розбещити племінників коштами, змінила власний заповіт [29, с. 108] і більшість отриманих коштів запо-

відала на благодійну діяльність: підтримка лютеран, бідних, хворих, а також дитячих будинків у Християнії. Від імені брата Мартіна заповіла близько 55 000 рублів для нужденних норвежців та шведів у Санкт-Петербурзі. Саме завдяки їй прізвище Гансен було увіковічено — більшу частину статків було надано для будівництва лікарні (у Санвіку, околиця Осло), для бідних дітей, хворих на туберкульоз (збудовано 1 квітня 1936 р.). З 1969 р. лікарня змінила свій напрямок, але називається іменем людини, яка її заклала, — *Martina Hansens Hospital*.

Що стосується Хелени та юного Оскара, то при дослідженні київських архівів стало відомо, що мати — на той час дружина колезького асесора Сумовського — подала прохання на усиновлення Оскара Германа Гансена лише 1902 року [6, арк. 7], коли він уже значився купцем другої гільдії та був покликаний до виконання воєнних обов'язків. Можливо, це певним чином пов'язано з судовою справою, яка продовжувалася до 1903 р. та була порушена через невдоволеність Хеленою умовами заповіту (вона хотіла отримати ще й інший будинок чоловіка) [29, с. 100], а можливо, факт усиновлення міг вплинути на відсторонення Оскара від воєнних обов'язків.

Повертаючись до київського періоду юного О. Гансена, зазначимо, що 1907 року він пише прохання на ім'я ректора Імператорського університету св. Володимира для перевodu з юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету на такий самий факультет київського навчального закладу. Мотивація до переведення: «Мотивом переходу мого з Петербурзького Університету послугував переїзд родичів моїх до Києва» [6, арк. 24]. Там же написано і вже відому нами адресу: Петербург, Невський 26, власний будинок. У Державному архіві Києва зберігаються й інші документи стосовно навчання, успішності Гансена.

Щодо культурної діяльності Оскара, для нас важливим є документ, у якому він згадує про створення музею, — протест стосовно податку, який зобов'язували сплатити. У документі Оскар Герман зазначає, що більшу частину своїх статків він витратив на своє музейне зібрання, коштів на його нинішньому рахунку недостатньо для сплати податку: «Як, ймовірно, відомо деяким членам Комісії, як і кожному хто мене знає, я ніколи не належав до тієї категорії молодих людей, котрі маючи надлишок матеріальних засобів прожигали все своє життя, вели розкішний образ життя, тратили свої кошти на забаганки, розгули і т.п., одним словом мене ніхто по моєму скромному способу існування, не насмілиться зарахувати до так званої “золотої молоді”...

Усі ж мої матеріальні засоби, тобто весь прибуток, який я отримував, був мною виключно витрачений на створення моєї музейної збірки...

Музей у даний час повністю націоналізовано (від 3 квітня 1919 р. — *Г. Р.*) та перейменовано у 3-й Державний Музей, більша частина його тимчасово зберігається у м. Суми (евакуйовано з Києва 1915 р. — *Г. Р.*)» [27, арк. 108–108 зв.]. Гансен також перераховує наукові праці, каталоги до виставок, літературу, де згадується збірка [17; 28]. Серед них є й власна праця колекціонера «Межигірські клейма» [5], адже, як написав М. П. Денисов при описі та реєстрації музею Гансена (за дорученням Г. Нарбути): «Така збірка Межигірського фаянсу єдина у світі по повноті та рідкості...» [27, арк. 136], налічувала вона близько 1000 предметів. Згадується тут і відома мистецтвознавцем праця О. Селіванова, присвячена маркам на фарфорових та фаянсових виробках, де автором у передмові було виражено вдячність Гансену за надання матеріалу для роботи (іл. 6).

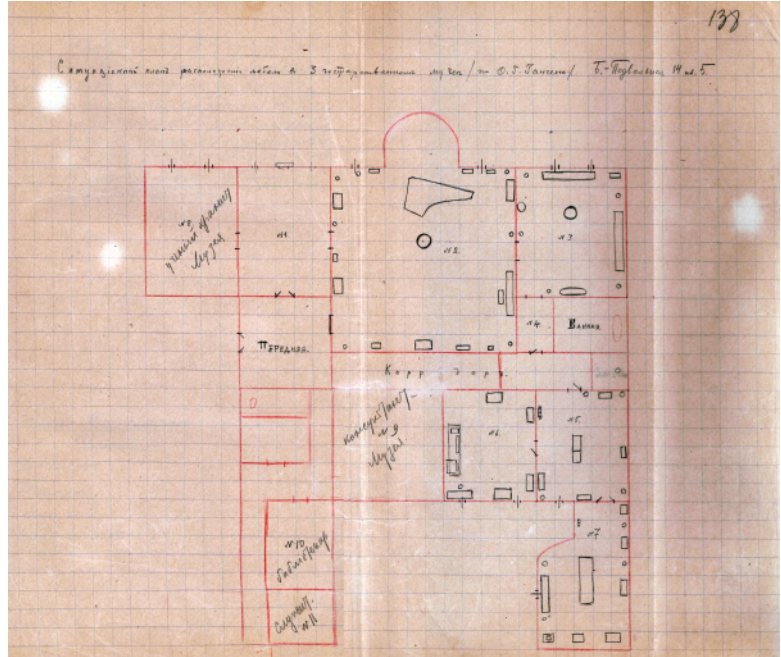
Згодом цю книгу та один із журналів будуть шукати та просити повернути до музею, адже: «Звичайні екземпляри цих праць коштують багато сотень рублів і зустрічаються дуже рідко виданий же у свій час III-ім Державним Музеєм екземпляр книги Селіванова містить його власноручний підпис, що надає йому ще особливішу цінність» [27, арк. 153].

Музей Гансена розташовувався у його колишній квартирі [27, арк. 138], в будинку, який належав Л. Родзянку, по вул. В. Підвальної, 14-а (іл. 7). Документи про інших власників квартир, яких змушували до переселення у зв'язку зі створенням музею, зберігаються в архівах [24, арк. 56, 57, 60; 27, арк. 122–122 зв.]. Сумська колекція розміщувалася у власному будинку Сумовських на Петропавлівській вулиці, 58 (нині — Інститут прикладної фізики НАН України). Сам Гансен певний час іще працював співробітником музейного відділу Комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва [24, арк. 82], консультантом при Третньому державному музеї: «...через відсутність нині детального каталогу я необхідний, як класифікатор і лектор популяризатор...» [27, арк. 109 зв.], його помічником був Микола Миколайович Фліге (нар. 03.06.1876 р.) [27, арк. 154] (стосовно інших співробітників музею див. цитовані у даній статті архівні матеріали).

Гансен навіть частково робив опис предметів у Другому державному музеї (Б. І. та В. Н. Ханенків): колекції зброї, порцеляни, скла, килимів, гобеленів [25, арк. 16–17 зв., 21 зв.]. Співпрацював із Біляшівським, Шифріним, Вержбощьким як експерт при Надзвичайній Об'єднаній Комісії ВУКОПМС для забезпечення та визначення місцезнаходження

Лл. 6. Книги з бібліотеки О. Гансена.
На корінці монограма власника — О.Н.

Лл. 7. Ситуаційний план Третього державного музею
(ім. О. Г. Гансена)

Вісімнадцять років тому, влітку 1919 року, Київська бібліотека була вивірена та поміркована, але деякі очевидці на початку ХХ ст., навпаки, називали його безсистемним збирачем, «...вічною жертвою різних антикварів-баринників, які продавали йому усіялку дрянь під виглядом херсонських розкопок» [19, с. 235].

Улітку 1919 року Третій державний музей із київською колекцією було відкрито для публіки. Очевидець згадував: «Київська частина цієї націоналізованої збірки складалася із таких від-

ділів: 1) Картини старинних майстрів і сучасних, рисунки, гравюри і мініатюри 2) фарфора і фаянса; 3) меблі; 4) шкла і хрустала; 5) бронзи; 6) предметів церковного обиходу; 7) зброї; 8) предметів належачіх до масонських лож; 9) бісерних робіт; 10) маленьких ювелірних річей. Відділ картин поділяється на дві частини: картини старинних майстрів виключно російських і сучасних майже виключно польських... Де кілька предметів закордонних старих авторів, наприклад, Верне, Ж. і інших. Між картинами сучасних майстрів, де переважно місто дано польським малярам де кілька творів єсть Нарбута, Рилова, Лукомського, Брод-

Лл. 8–10. Огляд музею О. Г. Гансена. 1919 р.

надзвичайно цінних предметів старовини та мистецтв [24, арк. 7, 8, 28, 30; 26, арк. 74].

Цікаво, що, як вважають зараз науковці, колекція Гансена була дуже вивіреною та поміркованою, але деякі очевидці на початку ХХ ст., навпаки, називали його безсистемним збирачем, «...вічною жертвою різних антикварів-баринників, які продавали йому усіялку дрянь під виглядом херсонських розкопок» [19, с. 235].

Улітку 1919 року Третій державний музей із київською колекцією було відкрито для публіки. Очевидець згадував: «Київська частина цієї націоналізованої збірки складалася із таких від-

ділів: 1) Картини старинних майстрів і сучасних, рисунки, гравюри і мініатюри 2) фарфора і фаянса; 3) меблі; 4) шкла і хрустала; 5) бронзи; 6) предметів церковного обиходу; 7) зброї; 8) предметів належачіх до масонських лож; 9) бісерних робіт; 10) маленьких ювелірних річей. Відділ картин поділяється на дві частини: картини старинних майстрів виключно російських і сучасних майже виключно польських... Де кілька предметів закордонних старих авторів, наприклад, Верне, Ж. і інших. Між картинами сучасних майстрів, де переважно місто дано польським малярам де кілька творів єсть Нарбута, Рилова, Лукомського, Брод-

Іл. 11. Хелена Віттерсгейм (Сумовська).
Бл. 1925–1926 рр.

Іл. 12. Донька Оскара Гансена Наташа

ського Бурачека, Мурашко, Юон, Крюгер-Праховой, Айвазовского Виноградова, Ярового...

Фарфор і фаянс музею має особливу вартість. Власник звернув увагу на предмети заводів Корець і Барановки а ще більш мається фаянса Межигорського заводу... Шкло і хрусталь поділяються на дві частини: польського походження хрусталь і українського — шкло, переважно бокали, стакани і графини... Ціла кімната зброї майже виключно польських військ, між котрою трапляється не мало предметів належачих історичним особам, наприклад: шабля 1680 р. Сигизмунда IIIго (роки життя Сигизмунда III — 1566–1632 рр. — *Г. Р.*)... Досить численна збірка річей масонських: документів, печатей, знаків масонських лож, між котрими — цікаві речі належачі до ложі Київської, а також польських масонських лож...

Після видання приказу о денационалізації властник цього музею запрохав передати музей в его розпорядження. В сучасний мент музей не доступен для огляда публікою, крім випадкових оглядів з дозволу власника» [13, арк. 1–3]. Враховуючи неповний виклад матеріалу як у даній статті, так і у попередників [16], вважаємо за необхідне опублікувати цей документ (іл. 8–10).

Що сталося з самим власником після 1920-х рр., для українських науковців було загадкою. У нашому дослідженні ми підняли це питан-

ня з надією, що Гансену усе ж таки пощастило виїхати, адже недарма його вітчим був інженером шляхів сполучення, а з 1898 р. — першим директором акціонерного товариства Білгород-Сумської залізничної дороги [22, с. 88]. Л. Федевич у приватній бесіді висловила припущення, що записка, написана олівцем, яка збереглася в архіві вищих органів влади, була чернеткою для посвідчення, яке Гансен собі виписав для вільного виїзду з країни. У ній йдеться про те, що Оскар-Герман «...відряджений в Остерський уїзд Чернігівської губ. та Київський на предмет виконання археологічних обстежень... Всім Керівним установам та особам пропонується сприяти товаришу Гансену при виконанні його обов'язків, і на залізничних шляхах та пароплавах надавати право позачергового проїзду. Посвідчення це дійсне з 1 вересня цього року» [27, арк. 155]. Невідомо, чи була задіяна ця записка, але кожен документ відіграє у дослідженні свою роль.

У нашій розвідці, завдяки сприянню Г. Бертельсена, встановлено та вперше в Україні подано відомості про Оскара Германа після 1920-х років. Справа в тому, що після написання книги про «Апельсина»-Германа відбулося урочисте встановлення пам'ятника Германові Гансену і до автора книги написала правнучка норвезького мільйонера — відповідно онука Оскара Германа Гансена.

Іл. 14. Оскар та Анна з онукою Мариною в перший шкільний день

Іл. 13. Оскар та Анна з донькою Наташею

Іл. 15. Сфінкс. Скульптура. Києво-Межигірський фаянс. 1834 р.

Іл. 16. Ваза. Києво-Межигірський фаянс. 1850 р.

Герман Бертельсен залюбки допоміг нам сконтактувати — таким чином, з перших вуст ми отримали відомості про родину Оскара.

Пані Марина вислала частину документів та розповіла, що Оскар із матір'ю та своєю дружиною Анною справді виїхали за межі нашої країни. Анна та Хелена подорожували до Константинополя (як сказала онука, заради задоволення) (іл. 11). Жила родина певний час у Варшаві, де в Оскара та Анни народилася донька Наташа (20 жовтня 1927 р.) (іл. 12, 13). Під час Другої світової війни Оскар, Анна та Наташа втекли до Німеччини; Марина припускає, що вони намагалися дістатися до кордону з Францією, адже багато ро-

сійських емігрантів оселялися саме у цій країні, крім того, вся родина вільно володіла французькою мовою. Перша зупинка була у невеличкому містечку на півдні Німеччини — Вайнгартені. Потім було місто Фрайбург, де мати Марини Наталія під час навчання познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком та одружилася. Марина народилася вже в місті Ройтлінген (1949 р.). Надалі вся родина знову переїжджає до великого міста Штутгарт. Саме у Штутгарті Оскар (07.01.1964), Анна (04.12.1969) та Наталія (19.08.1980) закінчують своє життя (Хелена померла у 20-ті рр. XX ст.). Через скрутні обставини за кілька десятиліть після смерті близьких Марина не мала

Іл. 17. Вазочка. Волокитине. Сер. XIX ст.

Іл. 18. Посудина для вершків.
Волокитине. Сер. XIX ст.

Іл. 19. Ведмідь. Скульптура. Волокитине.
Сер. XIX ст.

Іл. 20. Яблуко. Бонбоньєрка. Волокитине.
Сер. XIX ст.

Іл. 21. Китайський божок. Скульптура.
Волокитине. Сер. XIX ст.

Іл. 22. Українка. Скульптура.
Волокитине. Сер. XIX ст.

Іл. 23. Посудина для вершків.
Баранівка. Поч. XIX ст.

змоги сплатити за могили, тому до наших днів вони не збереглися. Про життя Оскара Гансена ми готуємо на основі спогадів його онуки окреме ґрунтовне дослідження (іл. 14).

Стосовно української колекції, яку зібрав Оскар Герман Гансен та яку було оцінено у суму близько 5 млн рублів [27, арк. 106 зв, 108 зв.], зазначимо, що вона так і не злилася в одне ціле, як радив Денисов, а навпаки — розпорошилася по різних музеях України. Музейні працівники наразі посилаються на відсутність «повних» актів передачі, що унеможливує стовідсоткове встановлення походження тих чи інших предметів. Проте в архівах збереглися описи предметів, що перебували як у київській, так і у сумській колекції. Музейні співробітники називають їх «сліпими» списками, які склалися поспіхом. Ми ж вважаємо, що скласти список протягом двох місяців, як зазначено у документах, — це не такий уже маленький термін. Тим більш це стосується опису картин, до деяких із них було зроблено ще й інвентарні описи [27]. Стосовно ж порцеляни, яка цікавить нас у рамках дослідження, тут справа трохи гірша, адже частина київської колекції описана стисло, як-от: *фігур* — 8, *ваз* — 2. Із сумською частиною справи кращі: порцеляна серед опису займає 37 сторінок включно зі зворотами і поділена по заводах виготовлення. Опис предметів є достатнім для впізнання тієї чи іншої речі, особливо фігур: завод Попова — «Торговка грибами», «Трубадур», «Мавпа-підсвічник», чашка з жіночим портретом під золотою сіткою тощо.

Крім того, збереглися документи з реставрації фарфорових та фаянсових виробів, яку для Третього державного музею зробили в *Художній майстерні живопису та фотографії В. Єгорова*, де надано детальний опис предметів із цінами [27, арк. 130, 131 зв., 133].

Ми поставили завдання покроково виокремити хоча б порцелянові предмети з колекції Третього державного музею. Першим музеєм, який охоче відгукнувся на наш запит, став Національний музей українського народного декоративного мистецтва (НМУНДМ). За підтримки заступника генерального директора з наукової роботи Л. Білоус та сприяння провідного наукового співробітника Т. Нечипоренко нами було проведено виокремлення предметів із колекції Оскара Германа.

Т. Нечипоренко підготувала для нас витяг із переліком виробів, котрі фігурують як вироби з колекції О. Гансена. Частина предметів, яка б могла належати до даної колекції, але не містить такої інформації в інвентарній книзі, — до розгляду не надавалася.

Таким чином, нам стало відомо про 62 предмети, 27 із яких — вироби Києво-Межигірської фаянсової мануфактури (іл. 15–16). Порцеляно-

ві твори представлені виробами заводів А. Міклашевського (14 од.) (іл. 17–22), Ф. Гарднера (2 од.), також Баранівського фарфорового заводу (14 од.) (іл. 23) та Корецької порцелянової мануфактури (5 од.). Крім наданого музейного списку, частину фарфорових виробів фабрики Міклашевського з НМУНДМ та посиланням на колекцію Гансена було віднайдено у каталозі Е. Самецької [20]. Таким чином, загальна відома кількість виробів: фаянсу — 27, порцеляни — 41, з них заводу Міклашевського — 20. Як простежуємо, більшість виробів — саме з українських заводів, що пов'язано не стільки з самим колекціонером, скільки з тематичним розподілом його колекції по відповідних музеях.

Автор висловлює велику подяку працівникам музею НМУНДМ за інтерес до відродження імен особистостей, які сприяли формуванню музейних збірок. Чи відгукнуться інші музеї на пропозицію простежити та умовно виокремити предмети з колекції Гансена — покаже час.

Висновки. У статті автор провів умовну генеалогічну лінію від батька Оскара Германа Гансена до онуки, тим самим заповнюючи лакуни у біографічних відомостях про колекціонера. У результаті дослідження було встановлено життєвий шлях засновника Третього державного музею після 1920-х рр. Дані відомості, як і дата та місце смерті колекціонера, публікуються у поданій статті вперше.

Автор з допомогою музейних працівників окреслив та виокремив по заводах порцелянові вироби з НМУНДМ, які були власністю О. Гансена. Їх опис та дослідження буде виконано у рамках подальшого дослідження.

Є велика надія структурувати та створити науковий каталог із повною колекцією Оскара Германа Гансена, виокремивши предмети з усіх українських музеїв. Проте унеможливує процес закритість багатьох музейних фондів для науковців, не кажучи вже про народ. Музейним працівникам потрібно усвідомити, що об'єднання зусиль заради спільної мети — це чудова можливість для створення толерантної дружньої музейної спільноти, яка наразі занепадає.

Ідея про відкритість музеїв, якої прагнули століття тому, знову злободенна та потребує державного перегляду.

Перспективи подальших розвідок автор вбачає у виокремленні та дослідженні предметів з Третього державного музею, які зберігаються у різних музейних установах, створенні повноцінного альбому та виставки з однойменною назвою. Крім розглянутих у статті біографічних відомостей про О. Гансена, вважаємо за необхідне розширити та простежити образ колекціонера за спогадами онуки.

Література:

- Амеліна Л. Екслібрис зі збірки НХМ України [Текст] / Лариса Амеліна // Пам'ятки України : історія та культура. — 2012. — № 9 (179). — С. 6–11.
- Ареф'єва Г. Українська музейна справа і місце Сумського художнього музею серед українських музеїв [Текст] / Галина Ареф'єва // Художній музей : зб. ст. і матеріалів. — Суми, 2005. — С. 7–19.
- Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 13–5. Од. зб. 359. 5 арк. 4 фото.
- Бібліотеки киян. Словник власників [Текст] / авт.-упоряд. А. Кончаковський. — К. : Промінь, 2005. — 127 с. — ISBN 966-8512-19-7.
- Гансен О. Межигорські клейма [Текст] / О. Гансен // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. — 1911. — № 6–7. — С. 271–273.
- Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 16. Оп. 464. Од. зб. 2185. 27 арк.
- Дом Г. И. Гансена на Малой Конюшенной улице стал региональным памятником [Электронный ресурс] // Комитет по государственному контролю, использованию и охране памятников истории и культуры : [Веб-сайт]. — Электрон. текст. і граф. дані. — СПб., 2017. — Режим доступу : <https://kgior.gov.spb.ru/press-centr/news/21446/> (дата звернення : 06.12.2017). — Назва з екрана.
- Друг О. Вулицями старого Києва [Текст] / Ольга Друг. — Львів : Світ, 2013. — 512 с.
- Друг О. Оскар Гансен і доля його київського та сумського зібрання [Текст] / Ольга Друг, Людмила Федевич // Пам'ятки України : історія та культура. — 2014. — № 4 (202). — С. 52–61.
- Іванова О. В. Київський колекціонер Оскар Гансен (1881 — після 1920 рр.) та історія його колекції [Текст] / О. В. Іванова // Національному музею історії України — 110 : темат. зб. наук. пр. Ч. 2 / редкол. : Ніна Ковтанюк (голов. ред.) [та ін.]. — К. : Такі справи, 2009. — С. 33–44. — ISBN 978-966-7208-53-0, 978-966-7208-51-6.
- Ілінг А. Возвращенное имя — О. Гансен. К истории частного собирательства в Киеве [Текст] // А. Ілінг // Художній музей : минуле та сучасність : матеріали наук. конф., присвяченої 80-річчю заснування Сумського обл. худож. музею ім. Никанора Онацького. — Суми, 2001. — С. 28–35.
- Ілінг А. Повернуте ім'я — О. Гансен : до історії приватного збирання в Києві [Текст] / А. Ілінг // Ханенківські читання : матеріали наук.-практ. конф. — Київ, 2001 — Вип. 3. — С. 28–40.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. X. Од. зб. 12614. 3 арк.
- Ілінг А. В. К истории формирования коллекции Киевского музея русского искусства [Текст] / А. В. Ілінг // Роль приватних колекцій у формуванні зібрань художніх музеїв : зб. ст. за матеріалами Міжнарод. наук.-практ. конф., Харків, 11–12 березня 2005 р. / уклад. Л. С. Пономарьова. — Х., 2005. — С. 81–94.
- Ковалевська О. «Огромный багаж знаний, совершенно безвозмездно отданный потомству...». [Чим збагатила Суми колекція Оскара Гансена] [Текст] / Ольга Ковалевська // Український тиждень. — 2015. — № 44 (416). — С. 34–35.
- Ковалинский В. В. Меценаты Киева : сб. очерков [Текст] / В. В. Ковалинский. — 2-е изд., испр. и доп. — К. : Кий, 1998. — 528 с. — (Бібліотека музею історії міста Києва).
- Кузьминъ Е. М. Межигорскій фаянсъ [Текст] / Евгений Кузьминъ // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. — 1911. — № 6–7. — С. 255–269.
- Мельничук Л. Мистецькі зібрання польських колекціонерів на Слобожанщині [Текст] / Людмила Мельничук // Художня культура. Актуальні проблеми. — 2010. — Вип. 7. — С. 501–509.
- Паталеев О. В. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника [Текст] / О. В. Паталеев ; упор., вст. ст., прим. та добір іл. О. М. Друг. — Вид. 2-ге, випр. — К. : Либідь, 2013. — 432 с. : іл.
- Самецкая Э. Б. Фарфор завода А. М. Миклашевского = Porcelain of the A. M. Miklashevsky Factory : в 2 т. / Э. Б. Самецкая. — М. : Интербук-бизнес, 2010. — Т. 2. — 140 с. : ил.
- Федевич Л. Arbiter elegantiae [Текст] : [колекціонер произведений искусства О. Г. Гансен] / Людмила Федевич, Надежда Юрченко // Антиквар. — 2013. — № 9 (76). — С. 48–63.
- Федевич Л. Дар распознавать настоящее... [Текст] / Людмила Федевич // Антиквар. — 2012. — № 6 (64). — С. 88–93.
- Федевич Л. Образы эпох. Собрание Оскара Гансена [Текст] / Людмила Федевич // Антиквар. — 2009. — № 9 (35). — С. 44–49.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 1. Од. зб. 690. 131 арк.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Од. зб. 694. 27 арк.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Од. зб. 698. 361 арк.
- ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Од. зб. 707. 214 арк.
- Шероцкий К. В. Киев : путеводитель с планом г. Киева и 58 иллюстрациями [Текст] / К. В. Шероцкий. — К. : Фото-лито-тип. С. В. Кульженко, 1917. — 346, VIII с.
- Berthelsen H. Appelsin-Herman. Gjøgleren som ble millionær [Текст] / Herman Berthelsen. — Oslo : Kolofon, 2005. — 129 s.
- Mała encyklopedia powszechna PWN [Текст] / Redaktor Naczelny Henryk Bonecki. — Warszawa : Państwowe Wydaw. Nauk., 1974. — 944 s.
- Pamiętnik ilustrowany wystawy obrazów i dzieł dawnej sztuki [Текст]. — Kijów : Nakładem Komitetu Wystawy, 1915. — 32, XV s. : il.

References:

- Amelina, L. (2012). Ekslibrys zi zbirky NKHM Ukrayiny [Ex libris from the collected works of the National Art Museum of Ukraine]. *Pam'yatky Ukrayiny : istoriya ta kul'tura — Ukraine's landmarks : History and Culture*, 9 (179), 6–11. (In Ukrainian).
- Aref'yeva, H. (2005). Ukrayins'ka muzeyna sprava i mistse Sums'koho khudozhn'oho muzeyu sered ukrayins'kykh muzeyiv [Ukrainian museum studies and the role of Sumy Art Museum among Ukrainian museums]. In *Khudozhniy muzey — Art museum*, (pp. 7–19). Sumy : University book. (In Ukrainian).
- Arkhivni naukovy fondy rukopysiv ta fonozapysiv Intu mystetstvoznavstva, fol'klorystyky ta etnologiyi im. M. T. Ryl's'koho NAN Ukrayiny [Archive scientific funds of manuscripts and audio recordings of M. T. Ryl'skyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 13–5, arch. un. 359, 5 sheets, 4 photos. (In Ukrainian).
- Konchakovs'kyy, A. (author & comp.). (2005). *Biblioteky kyyan. Slovyk vlasnykyv* [Kyivans' libraries. Owners Dictionary]. Kyiv : Promin. (In Ukrainian).
- Gansen, O. (1911). *Mezhigorskiya kleima* [Mezhyhirya hallmarks]. *Iskusstvo. Zhivopis'. Grafika*.

- Khudozhestvennaya pechat'* — *Art. Painting. Graphic arts. Art print*, 6–7, 271–273. (In Russian).
6. *Derzhavnyy arkhiv m. Kyyeva (DAK)* [Kyiv State Archive (KSA)]. F. 16, des. 464, arch. un. 2185, 27 sheets. (In Ukrainian).
 7. Dom G. I. Gansena na Maloy Konyushennoy ulitse stal regional'nym pamyatnikom [H. I. Hansen's House in Malaya Konyushennaya Street became a regional landmark]. (2017). *Komitet po gosudarstvennomu kontrolyu, ispol'zovaniyu i okhrane pamyatnikov istorii i kul'tury — Committee for State Control, Use and Protection of Historical and Cultural Landmarks*. Retrieved from <https://kgiop.gov.spb.ru/press-centr/news/21446/>. (In Russian).
 8. Druh, O. (2013) *Vulytsyamy staroho Kyyeva* [Along the streets of old Kyiv]. Lviv : Svit. (In Ukrainian).
 9. Druh, O. & Fedevych, L. (2014). Oskar Hansen i dolya yoho kyyivs'koho ta sums'koho zibrannya [Oskar Hansen and the destiny of his Kyiv and Sumy collection]. *Pam'yatky Ukrayiny : istoriya ta kul'tura — Ukraine's landmarks : History and Culture*, 4 (202), 52–61.
 10. Ivanova, O. (2009). Kyyivs'ky kolektsioner Oskar Hansen (1881 — pislya 1920 rr.) ta istoriya yoho kolektsiyi [Kyiv collector Oskar Hansen (1881 — after 1920) and the history of his collection]. In *Natsional'nomu muzeyu istoriyi Ukrayiny — 110 — 110th anniversary of the National History Museum of Ukraine*. N. Kovtanyuk, ed. (Part 2), (pp. 33–44). Kyiv : Taki spravy. (In Ukrainian).
 11. Iling, A. (2001). Vozvrashchennoe imya — O. Gansen. K istorii chastnogo sobiratel'stva v Kieve [Returned name — O. Hansen. On the history of private collecting in Kyiv]. In *Proceedings from Art museum : the past and the present. Materialy nauk. konf., prysvyachenoyi 80-richchyu zasnuvannya Sums'koho obl. khudozh. muzeyu im. Nykanora Onats'koho — Materials of the scientific conference dedicated to the 80th anniversary of Nikanor Onatskyi Sumy Regional Art Museum*, (pp. 28–35). Sumy. (In Russian, in Ukrainian).
 12. Ilinh, A. (2001). Povernute im'ya — O. Hansen do istoriyi pryvatnoho zbyrannya v Kyievi [Returned name — O. Hansen. On the history of private collecting in Kyiv]. In *Proceedings from The Khanenkos Readings. Materialy nauk.-prakt. konf. — Materials of the scientific and practical conference*. (Issue 3), (pp. 28–40). Kyiv : Kyi. (In Ukrainian).
 13. Instytut rukopysu Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho (IR NBUV) [Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (IM VNLU)]. F. X, arch. un. 12614, 3 sheets. (In Ukrainian).
 14. Iling, A. V. (2005). K istorii formirovaniya kolektsii Kievskogo muzeyu russkogo iskusstva [On the history of collection of Kyiv Museum of Russian Art]. In *proceedings from The role of private collections in the collections of art museums. Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 11–12 bereznya 2005 r. — The International Scientific and Practical Conference*. L. Ye. Ponomar'ova, ed. (pp. 81–94). Kharkiv. (In Russian).
 15. Kovalevs'ka, O. (2015). “Ogromnyi bagazh znanii, sovershenno bezvozmezdno otdannyi potomstvu...” Chym zbahatyla Sumy kolektsiya Oskara Hansena [“A wealth of knowledge gratuitously passed over to descendants...” How Oskar Hansen's collection enriched Sumy]. *Ukrayins'ky tyzhen' — Ukrainian week*, 44 (416), 34–35. (In Ukrainian).
 16. Kovalinskii, V. (1998). *Metsenaty Kieva* [Kyiv patrons]. (2nd ed., rev. and additional). Kyiv : Kiy. (In Russian).
 17. Kuz'min" E. (1911). Mezhhigorskii fayans" [Mezhyhiria faience]. *Iskusstvo. Zhivopis'. Grafika. Khudozhestvennaya pechat' — Art. Painting. Graphic arts. Art print*, 6–7, 255–269. (In Russian).
 18. Mel'nychuk, L. (2010). Mystets'ki zibrannya pol's'kykh kolektsioneriv na Slobozhanshchyni [Art collections of the Polish collectors in Slobodsky Ukraine]. *Khudozhnya kul'tura. Aktual'ni problemy — Artistic culture. Topical problems*, 7, 501–509. (In Ukrainian).
 19. Patalyeyev, O. V. (2013). *Staryy Kyiv : Zi spohadiv Staroho Hrishnyka* [Old Kyiv : From Old Sinner's memoirs]. O. M. Druh (comp.). (2nd ed., corrected). Kyiv : Lybid. (In Ukrainian).
 20. Sametskaya, E. B. (2010). *Farfor zavoda A. M. Miklashevskogo* [Porcelain of the A. M. Miklashevsky Factory]. (In 2 vols, vol. 2). Moscow : Interbuk-biznes. (In Russian).
 21. Fedevich, L. & Yurchenko, N. (2013). Arbirer elegantiae [Arbiter elegantiae]. *Antikvar — Antiquary*, 9 (76), 48–63. (In Russian).
 22. Fedevich, L. (2012). Dar raspoznavat' nastoyashchee... [The gift of recognizing the present]. *Antikvar — Antiquary*, 6 (64), 88–93. (In Russian).
 23. Fedevich, L. (2009). Obrazy epokh. Sobranie Oskara Gansena [Images of epochs. Oskar Hansen's collection]. *Antikvar — Antiquary*, 9 (35), 44–49. (In Russian).
 24. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (TsDAVO Ukrayiny)* [Central State Archive of Central Executive and Administrative Bodies of Ukraine (CSAEAB of Ukraine)]. F. 166, des. 1, arch. un. 690, 131 sheets. (In Russian, in Ukrainian).
 25. *TsDAVO Ukrayiny* [CSAEAB of Ukraine]. F. 166, des. 1, arch. un. 694, 27 sheets. (In Russian, in Ukrainian)
 26. *TsDAVO Ukrayiny* [CSAEAB of Ukraine]. F. 166, des. 1, arch. un. 698, 361 sheets. (In Russian, in Ukrainian)
 27. *TsDAVO Ukrayiny* [CSAEAB of Ukraine]. F. 166, des. 1, arch. un. 707, 214 sheets. (In Russian, in Ukrainian)
 28. Sherotskii, K. V. (1917). *Kiev : putevoditel's planom g. Kieva i 58 illyustratsiyami* [Kiev : guidebook with Kyiv map and 58 illustrations]. Kyiv: Foto-lyto-tyt. S. V. Kulzhenko. (In Russian).
 29. Berthelsen, H. (2005). *Appelsin-Herman. Gjøgleren som ble millionær*. Oslo : Kolofon. (In Norwegian).
 30. Bonecki, H. (ed.). (1974). *Mała encyklopedia powszechna PWN*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (In Polish).
 31. *Pamiętnik ilustrowany wystawy obrazów i dzieł dawnej sztuki*. (1915). Kijów : Nakładem Komitetu Wystawy. (In Polish).